УДК 883 Х - 3.06

АРХЕТИП ОСЕНІ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Хом'як Т.В., к. філол. н., доцент

Запорізький державний університет

"Не треба думати про осінь..."
М.Хвильовий, "Арабески".

Поняття архетипу широко використовується в дослідженнях останніх десятиліть, коли йдеться про художньо-категоріальні основи творчості певних письменників, які зумовлюють і місце кожного з них в структурі українського художньо-міфопоетичного канону, й унікальність авторської художньо-мовної інтерпретації світу-космосу. Широке розуміння ланцюга архетип-образ-мотив дає змогу розглянути творчість М.Хвильового у світлі теорії Юнга. Проте семантика міфологем М.Хвильового ширша від потенційної семантики запропонованої парадигми Юнгом. Архетип можна зрозуміти через його вияв. Повнота виявів етнічних архетипів в ідеалі дорівнює повноті схеми універсального символу.

Дихотомічний образ осені (осінь природи і "осінь" людини) сформувався уже в ранніх прозових творах М.Хвильового. Архетипний образ осені у нього проектується на людське життя. Аркадій Любченко, побратим М.Хвильового, засвідчує, що осінь була улюбленою порою року автора "Синіх етюдів" ("Між рядків – тепла сумовита усмішка (все осінь, осінь... в різних одмінах) – улюблений образ, улюблений час" [1, 68]. Та й сам М.Хвильовий словами героя "Вступної новели" зізнається у своїй особливій прихильності до цієї пори року: "Словом, я до безумства люблю небо, трави, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огнянопері вальдшнепи..." [2, 113].

Для М.Хвильового осінь – не лише пора духовної зрілості, це і осінь життя, аналогічна цій порі в природі за щедрістю, здобутками (плодами), не лише прозора і ясна. Вона у нього швидше складова вічного колообігу в природі, який проектується і на людське життя. І все ж частіше осінь для нього – в переносному значенні – швидше не вік, а стан душі, психологічна настроєвість. Згадаймо новелу "Життя": "І знову зими не було, і було мокро і осінньо. І припадала осінь до Оксаниного серця і стискала його" [1, 121]. У новелі "Лілюлі" "товариш Огре" говорить: "Так, я трохи п'яний і скажу: Сіра осінь на моїй душі... А два з половиною роки я був членом капебеу, і на всіх фронтах ... а тепер боляче: знаєте – біла ворона..." [1, 387]. Мар'яна у листі до милого друга (новела "Заулок"): "А зараз у мені осінь" [1, 324]. У новелі "Колонії, вілли": "Приїздив ще знайомий: дитячі порції їв. Він був сумний – осінь" [1, 129].

Іноді у М.Хвильового осінь виступає лише як певний конкретний цикл у зміні пір року, без філософського навантаження образу (у "Чумаківській комуні": "Погода проклята... осінь проклята" – вкладено в уста Іванова [1, 248]; "Комуна пережила й осінь" [1, 249]; в "Бараках, що за містом" – "Тиха осіння ніч, коли темно, як сажа, а десь запізнився невідомий птах вилетіти на південь" [1,263]; "Тоді вже насувалось сіре рядно осіннього вечора" [1, 268]; "А збоку шаруділи в листях мишенята дощової осени" [1, 277]; в "Заулку": "З сіверких левад бреде осінь" [1, 321], "Вітер вдирався в сіни, крутив дим і виносив його у вогку осінь" [1, 321]; в "Елегії": "А прийшов він восени, коли було прозоро, коли за кварталами пахли гречки..." [1, 331]; В "Житті": "Тоді було передосінньо"). На ознаки осені як природного явища часом вказано в тексті не прямо, а опосередковано ("Мабуть, скоро зажовтіє листя, і в небо засумує старий дуб" – "Дорога й ластівка" [1, 339]). Інколи ознаки осені визначаються лише через певні природні деталі, характерні для неї, а ще – означені назвами осінніх місяців ("Це було в листопаді" – "Редактор Карк", "Стояв вересень" – "На глухім шляху", "...йшов тридцять п'ятий листопад" – "Колонії, вілли", "Іще проходив невідомий синій листопад" – "Синій листопад").

Осінь буває осяяна сонцем і оповита туманами. У творах М.Хвильового переважає остання (пригадаймо з новели "Люлілю", присвяченій Павлові Тичині):

"Вилітає експрес і курить.
Тоді в калейдоскопі:

- Жита, степи, гони й північний туман із осінньої магістралі" [1, 365]; або: "Товаришка Шмідт сказала: "Ви безпартійний? – і стало холодно, як зима, і не привітливо, мов осінь" [1, 383].

Поетичний міф осені формується через слово, колір, звук – це озвучений живопис. І.Цюп'як з приводу "Повісті про санаторійну зону" М.Хвильового зауважує: "Пригнічуюча кольорова гама осені (золотий –

жовтий) – це вияв психостану як героя, так і автора. Домінуюча зорова образна символіка поєднується із звуковими лейтмотивами – алітераціями: "золотий сум – санаторійна зона", що постійно рефренується за принципом тематичної градації. Пейзаж тотожний образу-символу зони з її єдиним тривожним кольором – жовтим" [3, 31].

Цікавими і слушними з цього приводу є думки Л.Краснової. Вона вважає, що символіка кольору, переходячи з одного художнього твору в інший, еволюціонує. В певному культурно-історичному й художньо-літературному контексті окремий образ може виявитися настільки вдалим і об'єктивно-актуальним, що його кольористична домінанта стає "кульмінацією символіки" того кольору, який був закладений в основу цього образу. Спостерігаючи за розвитком художньої семантики жовтого кольору, Л.Краснова зауважує, що одним із найсильніших його символічних значень є трагічне: жовтий як вираз душевного болю, смутку, страждання; жовтий як супутник смерті та незмінний атрибут загибелі, символ розкладу, тління [4].

У поєднанні з чорним кольором або темним тлом жовтий виступає здебільшого провісником трагічних подій. Ось і у "Повісті про санаторійну зону" згодом підуть із життя Хлоня й Анарх.

Основні концепти тексту творів М.Хвильового не завжди закорінені у світосприйнятті та загальному філософсько-естетичному світогляді письменника.

У "Повісті про санаторійну зону" пейзаж осені є одним із компонентів художньої концепції, яка сприяє розкриттю авторської свідомості. Тут не тільки відчутний "тихий" осінній сум, а й звучить апокаліптичний крик "Іду на Голгофу".

Концептом осені розпочинається новела "Синій листопад". Зв'язок між часовим поняттям і ідеєю твору в ній базується на позиції осені в циклі пір року. Це завершальна пора. Синій, але листопад. Віру в "загірну комуну" все-таки протягом усієї збірки "Сині етюди" супроводжує архетип осені, що стане домінуючим у наступній збірці і навіть означить її назву – "Осінь".

Валерій Шевчук у статті "Драма Миколи Хвильового" зазначає: "Тридцятирічним друкує свої "Сині етюди", що втримують у собі ще поетику "синіх далей", але наступного (1924) видає вже "Осінь", тобто від його "синіх далей" повіяло тліном" [5, 40]. З приводу останньої збірки В.Юринець риторично запитує: "Його називають творцем азіатського ренесансу, але про який ренесанс може йти мова, коли в щойно народженому світі, ідеології, новому житті автор бачить тлінь і відчуває осінь?" [5, 40-41]. Упорядковуючи у 1927 році тритомне видання своїх творів, М.Хвильовий дав загальну назву кожному тому. Другий називався "Осінь".

Мотив перебігу осені ще кілька разів повертається у викладі новели "Синій листопад". Морфологія мотиву посилює ідентичність місць, персонажів, подій, сприяє зосередженню уваги на певній гамі тональностей, настроїв.

Аналізуючи одне з оповідань М.Корсюка, дослідниця Магдалена Ласло-Куцюк допускає, що "на автора могло підсвідомо впливати і народне прислів'я "курчат рахують восени". Якщо піти за цим принципом, то помітимо прагнення автора простежити шлях розвитку ідеї революції: а курчат то й немає... На зміну захопленим гімнам революції приходив тверезий аналіз реальної дійсності. А відтак і нотки осіннього суму, безнадії. Пастельні тони творів М.Хвильового мінорно-тужливим передчуттям осені передавали справжній душевний стан письменника. Прочитується асоціація осені з реаліями життя, де осінь – один із етапів в історіософській концепції циклічності, в якій ця пора року є періодом занепаду. Виникають оксюморонні контрасти, скажімо, по відношенню до революції, яка постає у М.Хвильового в образі весни, волосся якої пахне виноградним вином причастя до нового життя ("Чумаківська комуна").

У "Чумаківській комуні" превалює відчуття нудоти ("скучно") тому, що після "голубої грози" і "білої музики дня" прийшла "всерйоз і надовго" мжичка сірого осіннього дня НЕПу.

М.Хвильовий, сприйнявши марксистсько-ленінські ідеали, досить швидко переконався в їх нездійсненності, бачив, як більшовики проповідували їх словесно, а на ділі зраджували, творили "комуністичний рай" тільки для вибраних. На думку Ю.Бойка-Блохина, М.Хвильовий "ставав сміливо на нерівний бій проти червоних круків большевизму, що шматували живе тіло України. Номінально був комуністом. Фактично - перетворився в найзапеклішого ворога комунізму" [7, 244].

Образ осені і є одним із того арсеналу художніх прийомів, через які письменник реалізує власну тезу про неминучий крах існуючого суспільства. Митець відчув наближення катастрофи комуністичної системи, подавши в романі "Вальдшнепи" образ країни, що "в польоті своєму раптом зупинилась над безумною кручею". Романтик за світобаченням і світовідчуттям, М.Хвильовий вірив у свій ідеал, та разом з тим бачив, що шлях до нього покритий численними жертвами, политий кров'ю невинних. Дослідник творчості М.Хвильового Олег Соловей стверджує, що "у Хвильового вже з першої книги прози" ("Сині етюди", 1923) запанували мінорні, осінні настрої. У книзі "Осінь" (1924) вони ще більше посилюються. Але навіть в найбільш безвихідних ситуаціях у письменника завжди лишається надія на вихід у інший

світ, у майбутність "загірних комун", які народжується в людських душах, і не тільки завтра, а вже й тепер" [8, 30].

Микола Хвильовий свідомо інтерпретує категорію майбутнього суспільства як соціальну утопію, яка виконує художньо-естетичні функції в його творах. Письменник моделює образ "прекрасної далі", "загірної комуни" як міфологічну схему. Внутрішня семантика соціоутопічної моделі постійно корелює з зовнішніми обставинами її створення і побутування. Співвіднесеність складних синтагматичних зв'язків метаобразу утопії з іншими образами, зокрема і образом осені, дає підстави для виділення міцно закріплених зв'язків. Найвагомішим є зв'язок заперечення, відштовхування від ієрархічно організованої системи суспільства, яка живе і діє алогічно, а чи то за логікою абсурду.

Герой новели "Арабески" зливається з водною стихією, метафоризується в осіннє озеро, на що вказують конкретно вагомі деталі: "тихе, таке світле й прозоре озерце", що буває лише восени. Озеро у цьому конкретному контексті виступає символом гармонійного, природного зв'язку людини з космосом. Феномен озера розкриває здатність героя сприймати світ і його красу, потяг до самозаглиблення і самоусвідомлення власного альтер его. Як писав Л.Новиченко, "одна з важливих життєвих (і сакральних) функцій води - очищення і покликання завдяки цьому до нового чи оновленого життя" [9, 176].

Деякі повідомлення у творах М.Хвильового насичено поетичною лексикою, яка виступає не тільки засобом створення пейзажу, а й насичує їх філософічністю, глибоко передає внутрішній стан героя. Наприклад, у новелі "Редактор Карк": "...і на деревах жовті сльози, а біля дерев танок умирання – листя" [1, 132].

Ознаки осені є і складовою певних художніх тропів. Найпоширеніші – порівняння ("Гаптований, запашне слово, як буває лан у вересні..." [1, 153] – "Кіт у чоботях"; "Отут то й було несподіване: як кинеться юнак перед бабою навколішки, зблід, як лист той осінній, і замолився..." [1, 316] – "Легенда"; "Як осіння журба між дерев, м'яко ступала загибель" [1, 317] – "Легенда"; "Але це було так холодно, ніби зима, і непривітливо, ніби глибока осінь" [1, 382] – "Лілюлі"; "...і от, поет з тієї божественно-незрівняної країни, що, як золота осінь, димить на твоїй патетичній душі..." [1, 405] – "Арабески").

Кольорова палітра осені у творах М.Хвильового небагата. Домінує сірий колір, що відповідає авторській концепції дійсності ("Нила глибока сіра осінь по сірих заулках республіки" [1, 329], "Заулок"; Тоді вже насувалось сіре рядно осіннього вечора" [1, 264], "Бараки, що за містом").

Сірий колір, колір одноманітної ніякості, свинцевої важкості й омертвіння влучно передає загальний "тембр життя", "тембр настроїв і почувань". Він виявляється доречним контекстуальним епітетом, за допомогою якого авторові вдається передати сутність життя. Сірий колір силою свого впливу на зорові й почуттєві сенсори реципієнта допомагає прочути і уявити відтворювану дійсність, самому вжитись у зображуване. Епітет "сірий" сприймається як символ-означення, зумовлене соціальною детермінованістю цього кольору.

М.Хвильовий обірвав своє життя на півдорозі, він не дожив до осені життя...

ЛІТЕРАТУРА

1. Хвильовий Микола. Твори: В 5 т. – Нью-Йорк-Балтимор-Торонто:Смолоскип, 1986. – Т. 5.-834 с.
2. Хвильовий Микола. Твори: В 5 т. - Нью-Йорк-Балтимор-Торонто:Смолоскип, 1978. – Т. 1.-436 с.
3. Цюп’як І.К. Образ-символ зони в повісті Миколи Хвильового "Санаторійна зона" // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту). – Дніпропетровськ: ДДУ. – 1998. – С. 29-33.
4. Краснова Л. Символика цвета // Краснова Л. Поэтика Александра Блока. – Львов. – 1973. – С.136-176.
5. Шевчук Валерій. Драма Миколи Хвильового // Слово і час. – 1994. - № 2.
6. Ласло-Куцюк Магдалена. Дійсність у новелі // Радянське літературознавство. – 1988. - № 11.
7. Бойко Юрій. Микола Хвильовий // Вибрані праці. – К.: Медекол, 1992.
8. Соловей Олег "Українське розхитане серце": трагічний характер роздвоєння особистості в творчості М.Хвильового та В.Сосюри // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. Випуск 1. – Донецьк: Кассіопея, 1998. – С.27-34.
9. Новиченко Л. Поетичний світ Максима Рильського: 1941-1964. – К., 1991.